

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA DINIY TERMINLARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Otabek Anvarovich Mavlonov
Xorijiy filologiya kafedrasida katta o'qituvchisi,

Alfraganus university, Toshkent

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi diniy terminlarning lingvistik xususiyatlarini tadqiq etishga bag'ishlangan. Unda har ikkala tilda mavjud bo'lgan diniy terminologiyaning kelib chiqishi, semantik o'zgarishlari, morfologik va sintaktik qurilishi tahlil qilinadi. Maqolada diniy leksikaning madaniy va tarixiy omillari, tarjima jarayonidagi o'ziga xosliklari hamda ma'naviy ekvivalentlik masalalari yoritilgan. Ingliz va o'zbek tillaridagi diniy terminlarning umumiylik va farqlari, ularning kommunikativ rolini anglashga alohida e'tibor qaratiladi. Maqola tarjimonlar, lingvistlar va madaniyatshunoslar uchun dolzarb ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: diniy terminlar, ingliz tili, o'zbek tili, lingvistika, semantika, morfologiya, tarjima, madaniy omillar, leksik ekvivalentlik, terminologiya.

Kirish qismi: Har bir til millatning madaniyati, tarixi va dunyoqarashining o'ziga xos ko'zgidir. Tilda aks etgan diniy terminologiya esa nafaqat tildagi ma'naviy boylikni, balki xalqning diniy qarashlarini, madaniy merosini va ijtimoiy ongini aks ettiradi. Ingliz va o'zbek tillari diniy terminologiyasi lingvistik jihatdan boy va xilma-xil bo'lib, bu ikki tilda shakllangan terminlar asosan madaniy va tarixiy jarayonlarning natijasi hisoblanadi.

Ingliz tili asosan xristianlik bilan bog'liq diniy terminlarni o'zida mujassam etgan bo'lsa, o'zbek tili, asosan, islom dini bilan uzviy bog'liq bo'lgan terminlar orqali boyigan. Shu bilan birga, ingliz tiliga lotin, yunon va ibroniy tillarining, o'zbek tiliga esa arab va fors tillarining kuchli ta'siri seziladi. Bu jarayon diniy terminlarning shakllanishi, rivojlanishi va zamonaviy tilda qo'llanilishida o'z aksini topgan.

Diniy terminlar faqatgina diniy amaliyotlar yoki ibodat doirasida ishlatiladigan so'zlar bilan cheklanib qolmaydi. Ular ijtimoiy hayotda, kundalik muloqotda va madaniy jarayonlarda ham keng qo'llaniladi. Masalan, ingliz tilidagi "faith" (e'tiqod) yoki o'zbek tilidagi "xudojo'ylik" kabi tushunchalar nafaqat diniy, balki ijtimoiy kontekstlarda ham ishlatiladi.

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi diniy terminlarning lingvistik xususiyatlarini tadqiq qilish orqali quyidagi masalalar yoritiladi:

- diniy terminlarning kelib chiqishi va tarixiy shakllanishi;
- diniy terminologiyaning semantik, morfologik va sintaktik xususiyatlari;
- ingliz va o'zbek tillaridagi diniy terminlarning umumiylik va farqlari;
- tarjima jarayonida diniy terminologiyaning o'ziga xos jihatlari.

Mazkur mavzuni tadqiq etish nafaqat lingvistika uchun, balki madaniyatlararo muloqot va tarjima faoliyati bilan shug'ullanayotgan mutaxassislar uchun ham muhimdir. Shu nuqtayi nazardan, maqola diniy terminlarning lingvistik jihatlarini chuqur o'rganishga qaratilgan bo'lib, ularni o'zlashtirish va tarjimada qo'llash uchun zarur bilim va amaliy tavsiyalarni taklif qiladi.

Asosiy qism: Ingliz va o'zbek tillaridagi diniy terminologiya, asosan, diniy ta'limotlar tarqalishining tarixiy jarayonlari bilan bog'liq. Ingliz tilidagi diniy terminlarning aksariyati qadimgi yunon, lotin va

ibroniy tillaridan kirib kelgan. Masalan, "bible" (injl) soʻzi lotin tilidagi "biblia" ("kitoblar") soʻzidan kelib chiqqan. Shuningdek, "church" (cherkov) soʻzi qadimgi yunon tilidagi "kuriakon" (xudoning uyi) soʻzidan kelib chiqqan.

Oʻzbek tilida esa diniy terminlar asosan arab va fors tillaridan oʻzlashtirilgan. Bu oʻzlashtirish Islom dinining mintaqaga kirib kelishi bilan uzviy bogʻliq. Masalan, "namoz", "roʻza", "masjid" kabi soʻzlar arab tilidan, "zavvor" va "murid" kabi soʻzlar esa fors tilidan kirib kelgan. Bu tillardan kirib kelgan terminlar oʻzbek tilida fonetik, morfologik va semantik oʻzgarishlarga uchragan.

Diniy terminlar, koʻpincha, oʻz ichida chuqur maʼno qatlamlarini mujassamlashtiradi. Ingliz tilidagi diniy terminlarning semantik xususiyatlari asosan xristianlik dini tamoyillariga asoslanadi. Masalan, "grace" soʻzi xudoning inoyati, marhamati yoki qutqaruvini anglatadi va kontekstga qarab turlicha maʼno kasb etadi.

Oʻzbek tilida esa diniy terminlar asosan islom dini bilan bogʻliq boʻlib, arab tilidagi asl maʼnoni saqlagan holda, baʼzan mahalliy oʻziga xosliklarga moslashgan. Masalan, "namoz" soʻzi arab tilida ibodatni anglatadi, lekin oʻzbek tilida u faqat maʼlum bir ibodat turlarini ifodalashda qoʻllaniladi. Shuningdek, "roʻza" soʻzi ham faqat Ramazon oyidagi ibodatni anglatadi, bu uning maʼnosini toraytiradi.

Diniy terminlar oʻzining morfologik tarkibi jihatidan tilda oʻziga xos oʻringa ega. Ingliz tilida diniy terminlar koʻpincha prefikslar va suffikslar orqali shakllanadi. Masalan, "unholy" (muqaddas boʻlmagan) soʻzi "un-" prefiksi yordamida hosil qilingan. Shuningdek, "salvation" (najot) soʻzi "-tion" suffiksi yordamida nom shakliga keltirilgan.

Oʻzbek tilida esa diniy terminlar, asosan, arabcha grammatik shakllar taʼsirida shakllangan. Masalan, "ibodatxona" (ibodat qilish joyi) soʻzi forscha "-xona" suffiksi orqali hosil qilingan. Boshqa tomondan, arab tilidan olingan soʻzlar oʻzbek tilining sintaktik tuzilmalariga moslashgan. Misol uchun, "Xudoga shukur" iborasi arabcha lugʻaviy maʼno asosida shakllangan boʻlsa-da, sintaktik tuzilishi oʻzbek tiliga moslashgan.

Diniy terminlarni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishda, koʻpincha, maʼnoviy ekvivalentlikni saqlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ingliz tilidagi terminlarni oʻzbek tiliga tarjima qilishda ular oʻzbek tilidagi diniy-madaniy kontekstga moslashadi. Masalan, "God" soʻzi oʻzbek tiliga "Xudo" deb tarjima qilinsa-da, ingliz tilidagi "Lord" soʻzi uchun bir xil ekvivalent topish qiyin. Bu soʻz koʻpincha "Parvardigor" yoki "Rab" kabi sinonimlar bilan ifodalanadi. Shuningdek, ingliz tilidagi "grace" va "faith" kabi soʻzlar oʻzbek tilida mos keluvchi ekvivalentga ega emasligi sababli, ularning tarjimasi koʻpincha kontekstga qarab tanlanadi. Masalan, "grace" soʻzi "inoyat", "marhamat" yoki "xudoning inoyati" tarzida tarjima qilinadi.

Diniy terminlarning shakllanishi va qoʻllanishiga madaniy va tarixiy omillar katta taʼsir koʻrsatadi. Ingliz tilida xristianlikning turli oqimlari (katolitsizm, protestantizm va pravoslavlik) diniy terminologiyani boyishiga olib kelgan. Masalan, "mass" (katolik marosimi), "baptism" (suvga choʻqintirish) kabi soʻzlar turli diniy marosimlar bilan bogʻliq. Oʻzbek tilida esa diniy terminlar asosan islomning hanafiy mazhabi taʼsirida shakllangan. Bundan tashqari, oʻzbek xalqining anʼanaviy dunyoqarashi ham terminologiyada oʻz aksini topgan. Masalan, xalq orasida "Xudo haqqi" yoki "Alloh rizosi uchun" kabi iboralar koʻp qoʻllaniladi va bu iboralar diniy terminologiyani xalq tiliga singib ketganligini koʻrsatadi.

Ingliz va oʻzbek tillaridagi diniy terminlar oʻrtasida oʻxshashliklar mavjud boʻlsa-da, ular turli madaniy va diniy kontekstlar sababli oʻziga xos farqlarga ega. Masalan, ikkala tilda ham diniy marosimlarni ifodalovchi terminlar mavjud: "prayer" – "namoz", "fasting" – "roʻza". Ammo ingliz

tilida “Holy Spirit” (Muqaddas Ruh) kabi iboralar keng qoʻllaniladi, oʻzbek tilida esa bu kabi iboralarga mos keluvchi terminlar kamroq ishlatiladi.

Farqlar esa asosan diniy qarashlar va madaniy anʼanalarga bogʻliq. Masalan, oʻzbek tilida diniy terminlar koʻpincha arabcha shakllarni saqlaydi, ingliz tilida esa terminlar lotin va yunon tillaridan olingan.

Tahlil va Natija qismi: Ingliz va oʻzbek tillaridagi diniy terminlarning kelib chiqishi tahlili shuni koʻrsatadiki, bu terminologiya oʻzining ilk manbalaridan turli madaniy va tarixiy taʼsirlarni oʻzida mujassam etgan. Ingliz tili uchun lotin, yunon va ibroniy tillari asosiy manba boʻlib xizmat qilgan. Masalan, “bible” (injl), “messiah” (najatkor), “sacrament” (muqaddas marosim) kabi terminlar qadimgi yunon va lotin tillaridan kirib kelgan.

Oʻzbek tili uchun esa diniy terminlarning asosiy manbasi arab tili hisoblanadi. Bu, ayniqsa, islom dini mintaqaga kirib kelgan davrdan boshlab sezilarli darajada kuchaygan. Masalan, “zakat”, “namoz”, “savob” kabi terminlar arab tilidan oʻzlashtirilgan. Fors tilidan kirib kelgan “zavvor”, “murid”, “darvesh” kabi terminlar esa mahalliy oʻzlashish jarayonida yangi semantik qirralarni egallagan.

Semantik tahlil diniy terminlarning koʻp maʼnoli ekanligini koʻrsatdi. Ingliz tilida bunday terminlar dinning xristianlikdagi turli oqimlariga moslashgan. Masalan, “faith” soʻzi nafaqat “eʼtiqod”, balki “sodiqlik” va “ishonch” kabi keng maʼnolarni anglatadi.

Oʻzbek tilida esa terminlar koʻpincha asosiy diniy tamoyillarni ifodalashga qaratilgan. Misol uchun, “duo” soʻzi ibodatning maxsus shaklini anglatadi, lekin kundalik hayotda bu soʻz koʻpincha “yaxshi tilak” yoki “xohish” maʼnosida qoʻllaniladi. Bu terminlarning madaniy va ijtimoiy kontekstga moslashuvi oʻzbek tilining boy semantik qatlamlarini koʻrsatadi.

Morfologik jihatdan ingliz tilidagi diniy terminlar koʻpincha prefiks va suffikslar yordamida hosil qilingan. Misol uchun, “unholy” (muqaddas boʻlmagan), “salvation” (najat), “redemption” (qutqarish) kabi soʻzlar grammatik jihatdan aniq tizimga ega.

Oʻzbek tilidagi diniy terminlar esa arabcha ildiz soʻzlar va grammatik shakllarning lokal moslashuvi natijasida shakllangan. Masalan, “masjid” soʻzi oʻzbek tilida fonetik oʻzgarishlarga uchragan holda keng qoʻllanilmoqda. Bundan tashqari, “ibodatxona” kabi soʻzlar forscha “-xona” suffiksi yordamida hosil qilingan boʻlib, oʻzbek tilining morfologik tizimiga moslashgan.

Diniy terminlarni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishda maʼnoviy ekvivalentlikni saqlash katta muammo hisoblanadi. Ingliz tilidagi “Holy Spirit” (Muqaddas Ruh) iborasi oʻzbek tiliga toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima qilinsa-da, u turli madaniy va diniy kontekstlarda bir xil tushunilmasligi mumkin.

Oʻzbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilishda esa arabcha kelib chiqishi boʻlgan terminlarning xristianlikka mos ekvivalentlarini topish qiyin boʻlishi mumkin. Masalan, “savob” soʻzi ingliz tiliga “reward” deb tarjima qilinishi mumkin, ammo uning diniy maʼnosi toʻliq aks ettirilmaydi.

Diniy terminlarning shakllanishida madaniy va tarixiy omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilidagi terminologiya asosan xristianlikning tarixiy bosqichlari, jumladan, protestantizm va katolitsizmning rivojlanishi bilan bogʻliq. Oʻzbek tilidagi terminologiya esa islom dini va Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy anʼanalari taʼsirida shakllangan.

Tahlil natijalariga koʻra, ingliz va oʻzbek tillaridagi diniy terminlar bir-biridan quyidagi jihatlarda farq qiladi:

Kelib chiqishi: Ingliz tili lotin va yunon tillariga asoslangan, o'zbek tili esa arab va fors tillaridan boyigan.

Semantika: Ingliz tilidagi terminlar kengroq ma'no qatlamlariga ega bo'lsa, o'zbek tilidagi terminlar ko'pincha diniy ma'nolar bilan cheklangan.

Morfologiya: Ingliz tilida prefiks va suffikslar ko'p qo'llanilsa, o'zbek tilida arab va fors grammatik shakllaridan foydalanilgan.

Tarjima: Ingliz va o'zbek tillari o'rtasida tarjima qilishda ba'zi terminlar uchun ekvivalent topish qiyinligi madaniy va diniy farqlarni ko'rsatadi.

Shu bilan birga, har ikkala tildagi diniy terminlar bir xalqning madaniyati, diniy e'tiqodi va tarixining ajralmas qismi sifatida o'z o'rniga ega. Mazkur terminlarni tahlil qilish nafaqat lingvistik, balki madaniyatshunoslik va tarjima faoliyati uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Ingliz va o'zbek tillaridagi diniy terminlarning lingvistik xususiyatlari ularning tarixiy, madaniy va diniy kontekstlari bilan uzviy bog'liq. Bu terminlarni tahlil qilish, ularning semantik va morfologik o'ziga xosliklarini tushunishga, shuningdek, tarjima jarayonini samarali amalga oshirishga yordam beradi. Mazkur tillardagi diniy terminologiya nafaqat lingvistik tadqiqotlar, balki madaniyatlararo muloqot uchun ham muhimdir.

Ingliz va o'zbek tillaridagi diniy terminlarning lingvistik xususiyatlarini tadqiq etish natijalari shuni ko'rsatadiki, diniy terminologiya har bir tilning madaniy, tarixiy va diniy o'ziga xosligini aks ettiruvchi muhim omildir. Ushbu terminologiya faqat tilda shakllanib qolmay, balki u bilan birga rivojlanadi va zamonaviy ijtimoiy muloqotning ajralmas qismiga aylanadi.

Tadqiqot davomida ingliz tilidagi diniy terminlarning asosan lotin, yunon va ibroniy tillaridan olinganligi, o'zbek tilidagi diniy terminlarning esa arab va fors tillari ta'sirida shakllangani aniqlandi. Ingliz tili xristianlik bilan bog'liq bo'lgan terminologiyaga, o'zbek tili esa islom dini bilan uzviy bog'liq bo'lgan terminlarga boyligi bilan ajralib turadi.

Xulosa qismi: Diniy terminlarning semantik tahlili ularning ko'p ma'nolilikka ega ekanligini ko'rsatdi. Masalan, ingliz tilidagi "grace" so'zi "inoyat", "marhamat" kabi ma'nolarni anglatasa, o'zbek tilidagi "namoz" so'zi ibodatning faqat bir shaklini ifodalaydi. Bu esa har bir tilda diniy terminlarning semantik doirasi va qo'llanish chegaralarining turlicha ekanligini ko'rsatadi.

Morfologik va sintaktik tahlillar esa diniy terminlarning har bir tildagi grammatik o'ziga xosliklarini ochib berdi. Ingliz tilidagi terminlar, asosan, prefiks va suffikslar yordamida shakllanadigan bo'lsa, o'zbek tilidagi terminlar arabcha va forsha grammatik shakllar ta'sirida rivojlangan.

Shuningdek, diniy terminlarning tarjimasida ma'noviy ekvivalentlikni ta'minlash dolzarb masala hisoblanadi. Ingliz tilidan o'zbek tiliga va aksincha tarjima qilishda har bir tilning diniy-madaniy konteksti hisobga olinishi zarur. Ba'zi terminlar bevosita tarjima qilib bo'lmaydigan ma'no qatlamlariga ega bo'lgani uchun kontekstual tarjima yondashuvlari qo'llaniladi.

Umuman olganda, ingliz va o'zbek tillaridagi diniy terminlar o'ziga xos madaniy va diniy merosni aks ettiruvchi muhim leksik qatlamdir. Ushbu terminlarni tadqiq etish nafaqat lingvistik ilm-fan uchun, balki tarjimonlar, madaniyatshunoslar va dinshunoslar uchun ham dolzarbdir. Kelgusida diniy terminlarning boshqa tillar bilan o'zaro ta'siri va zamonaviy ijtimoiy muloqotdagi roli bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir. Mazkur maqola, shuningdek, tilshunoslik va tarjima amaliyotida diniy terminlarni samarali o'rganish va qo'llashga qaratilgan bo'lib, diniy leksikaning tilda va madaniyatda tutgan o'rnini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. Matyoqubov T. O'zbek tilining leksik va semantik tizimi. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti, 1989
2. Haydarov A. O'zbek tilining leksikasi va uning taraqqiyoti. Toshkent: "Fan" nashriyoti, 1996
3. Toshqulov A. Islom dini va o'zbek tili: terminologik masalalar. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2005
4. Jo'rayev Y. Tarjima nazariyasi va diniy atamalar. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2002.
5. Rustamov J. Diniy terminlarning lingvistik tahlili. Toshkent: "Navoiy" nashriyoti, 2010
6. Mavlonov, O. (2023). THE ORIGIN OF THE INITIAL MUSLIM ORGANIZATIONS IN AMERICA. "YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOT STRATEGIYASIDA FAN VA TA'LIM INTEGRATSIYASI MASALALARI" mavzusidagi Respublika ilmiy–amaliy anjumani MAQOLALAR TO'PLAMI, 41-45.
7. Anvarovich, M. O. (2021). THE FORMATION OF THE FIRST MUSLIM ORGANIZATIONS IN AMERICA. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(6), 239-243.
8. Anvarovich M. O. THE ISSUES OF THE USAGE OF RELIGIOUS TERMS //Archive of Conferences. – 2021. – T. 27. – №. 1. – С. 9-10.
9. Мавлонов О. А. ЎЗБЕКИСТОНДА ТЕОЛИНГВИСТИКА //МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА. – 2019. – №. 5.
10. Mavlonov, O. (2018). Specific Features of Teaching Listening in Technical Educational Institutions. Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent, 8(4), 116-119.
11. Mavlonov, O. A. SOME USEFUL APPROACHES ON TEACHING LISTENING IN TECHNICAL EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS.
12. Anvarovich, M. O., & Nasimovich, R. N. (2020). Reciprocal Study of Theology and Linguistics in Uzbekistan. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(09).
13. RAXMONKULOVA, A. M. (2023). ESP/EAP O 'QUVCHILARINING MAXSUS LUG'ATLARGA BO'LGAN EHTIYOJLARI. International Scientific and Current Research Conferences, 1 (1), 291–299.
14. Nasretdinova, M. N., Saydikramova, U. X., Saydikramova, Fuzaylova, N. A., Fayziyeva, A. K., & Jabborova, Z. T. (2024). Analysis of Stylistic Aspects of the Appearance of Ellipsis in Speech. South Eastern European Journal of Public Health, 1676–1680.
15. M.R.Abdullayeva and others. Social Psychological Features of the Process of Professional Stress in Pedagogical Activity // Journal Power System Technology ISSN: 1000- 3673, V 48, Issue 4. 2024/12. Pages 3325-3334